

BIBLIOTEKA

949.65

037

ALBANIJA E SHKENCAVE E SHQIPERISË

SHABAN DEMIRAJ

**EPIRI,
PELLAZGËT, ETRUSKËT
DHE SHQIPTARËT**

INFBOTUES

944.03
D3F

AKADEMIA E SHKENCAVE E SHQIPËRISË

SHABAN DEMIRAJ

EPIRI,
PELLAZGËT, ETRUSKËT
DHE SHQIPTARËT

INFOTUES

Tiranë 2008

Dy fjalë

Duke u marrë gjatë vjetëve të fundit me problemin e prejardhjes së gjuhës shqipe dhe të popullit shqiptar, më ka qëlluar shpesh të ballafaqohem me teza të ndryshme jo vetëm për origjinën e kësaj gjuhe dhe të këtij populli të lashtë, por edhe për vendbanimin e tij të hershëm në Gadishullin Ballkanik. Këto çështje, që janë trajtuar gjerësisht në librin *Prejardhja e shqiptarëve në dritën e dëshmimeve të gjuhës shqipe* botuar nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë më 1999 dhe anglisht më 2006 me titullin *The origin of the Albanians, linguistically investigated*, kishin nevojë të plotësoheshin më tej sidomos për disa probleme gjithashtu mjaft të diskutueshme. Të tilla janë, ndër të tjera, ato që kanë të bëjnë me përkatësinë etnike të banorëve të Epirit gjatë shekujve, aq më shumë kur një temë e tillë për periudhën e lashtësisë së hershme gërshetohet edhe me problemin e banorëve paragrekë të njohur me emrin pellazgë të cilët, sipas disa studiuesve, etnikisht dhe gjuhësisht kishin lidhje edhe me etruskët e Italisë. Prandaj në këtë vepër të re, kushtuar kryesisht banorëve dhe gjuhës amtare të Epirit gjatë shekujve, u pa e nevojshme që një kapitull, dhe pikërisht Kreu I, t'i kushtohet problemit të pellazgëve dhe të etruskëve. Një kapitull i tillë u pa i nevojshëm, sepse në veprën e porsapërmendur problemit të pellazgëve i ishte kushtuar pak hapësirë, ndërsa ai i etruskëve nuk ishte prekur fare. Dhe një qëndrim i tillë në atë vepër u mbajt, jo vetëm sepse synimi kryesor i saj ishte të argumentohet që shqiptarët janë pasardhës të një populli, që qysh prej kohësh të lashta banonte në brigjet lindore të Adriatikut dhe të Jonit, por edhe sepse teza mbi prerjardhjen pellazgjike të shqiptarëve si edhe teza mbi lidhjet midis shqipes dhe etruskishtes ishin dhe mbeten gjithnjë të pandriçuara bindshëm. Dhe kjo nuk është e papritur, po të kihet parasysh se njohuritë tona për pellazgët mbeten gjithnjë të paqarta, për arsye se prej tyre nuk kemi dëshmi të shkruara në gjuhën e tyre. I vetmi mbishkrim, që mbahet për pellazgjik, ai i një guri varri në ishullin e Lemnos, i zbuluar qysh në vitin 1885, me gjithë përpjekjet e disa brezave specialistësh, nuk është ndriçuar ende plotësisht.

Për sa u takon përpjekjeve për të sqaruar gjuhën e pellazgëve me anë të

mbishkrimeve etruske dhe këto të fundit me anë të gjuhës shqipe, ato më janë dukur dhe më duken, të paktën, të paargumentuara bindshëm.

Trajtimi i pellazgëve, qoftë edhe përmbledhtas, në këtë vepër të re ishte i pashmangshëm, për arsye të tezës mjaft të përhapur ndër studiues të huaj dhe shqiptarë mbi praninë e një populli të tillë paragrek shumë të lashtë në Gadishullin Ballkanik dhe jashtë këtij gadishulli. Pellazgët, një popull shumë i lashtë paragrek, madje sipas disave edhe paraindoeuropian, në mjaft botime nga një varg studiuesish, sidomos shqiptarë, konsiderohen si stërgjyshërit e shqiptarëve. Për sa u takon përpjekjeve për të sqaruar gjuhën e pellazgëve me anë të mbishkrimeve etruske dhe këto të fundit me anë të gjuhës shqipe, siç do të shtjellohet në Kreun I të këtij libri, përpjekje të tilla, të bëra shpesh me paragjykime joshkencore, nuk e kanë kapërcyer pragun e fantazisë apo të dëshirës për të mbrojtur një tezë pa shfrytëzuar, të paktën, ç'është shkruar nga specialistë të njohur, si p.sh. nga studiuesi hollandez van Windekens për pellazgët dhe pellazgjishten, apo nga etruskologu italian Pallottino ose nga studiuesi gjerman Steinbauer etj. për etruskët dhe etruskishten. Për më tepër, në të dyja rastet janë bërë përpjekje për të argumentuar një tezë, duke bërë disa krahasime me fjalë të shqipes së sotme, pa marrë aspak parasysh se fjalët e shqipes së sotme, edhe kur janë të trashëguara, në kohën e pellazgëve apo të etruskëve kishin përbërje fonetike të ndryshme nga ato të shqipes së dokumentuar. Mjafton të përmendim këtu, sa për shembull, mendimin e shprehur nga disa studiues shqiptarë se emri i *Toscana*-s në Itali lidhet me emrin *toskë* të Shqipërisë Jugore. Prandaj ndaj përpjekjeve të tilla në këtë vepër është mbajtur qëndrim kritik.

Problemi i pellazgëve nuk mund të anashkalohej edhe për arsye se autorët e vjetër grekë dëshmojnë që pellazgët qysh para ardhjes së tribuve greke në Ballkan banonin, ndër të tjera, edhe në Epir, ku kishin themeluar edhe tempullin e lashtë të Dodonës me orakullin e tij të famshëm. Në atë tempull orakulli në krye të herës fliste në një gjuhë të ndryshme nga greqishtja dhe vetëm më pas, kur atë tempull e përvetësuan grekët, atje ajo gjuhë e lashtë u zëvendësua me greqishten. Prandaj në këtë vepër u është kushtuar edhe më shumë hapësirë temave që në një mënyrë a në një tjetër lidheshin me problemin e Epirit. Një gjë e tillë u pa e nevojshme edhe për

arsye se në literaturën e botuar për Epirin, sidomos nga autorë grekë, bien në sy përpjekje për ta paraqitur atë si një trevë burimisht greke, megjithëse përpjekje të tilla bien në kundërshtim me dëshmitë e autorëve të vjetër grekë dhe një gjë të tillë e ka vënë në dukje, ndër të tjerë, edhe studiuesi i njohur anglez Hammond në veprën e tij të vëllimshme të vitit 1967 kushtuar Epirit, f. 423.

Vëmendja, që i është kushtuar Epirit në këtë vepër, u nxit edhe nga mundësia, që pata në këtë ndërkohë, për të shfrytëzuar më shumë të dhënat e defterëve të vjetër osmanë për popullsinë e asaj zone qoftë nëpërmjet artikujve të botuar nga Ferit Duka, Vexhi Buharaja, Petrika Thëngjilli etj., ose drejtpërdrejt nëpërmjet defterit osman të Arvanidit të botuar nga Inalçiku ose nëpërmjet defterit osman për vilajetin e Janinës, që është transkribuar nga Vexhi Buharaja dhe që ndodhet në Arkivin e Institutit të Historisë në Tiranë. Nëpërmjet atyre defterëve osmanë del qartë përbërja etnike e popullsisë së viseve të ndryshme të të ashtuquajturit Epir edhe në shekujt para sundimit turk, d.m.th. në shekujt e fundit të mesjetës. E, po të mbahen parasysh edhe rrethanat historike të mëparshme, kur i ashtuquajturi Epir ishte nën sundimin e Perandorisë Bizantine dhe nën ndikimin e madh të kishës ortodokse greke, nuk është vështirë të arrihet në përfundimin se gjendja demografike e Epirit e pasqyruar në defterët e vjetër osmanë është e trashëguar nga një periudhë më e hershme. Si rrjedhim, nëpërmjet defterëve osmanë mund të hidhet dritë edhe mbi procesin e helenizimit të Epirit, sidomos në viset e tij më jugore. E, për ta ndriçuar edhe më mirë këtë proces, u pa e nevojshme të botohen edhe një kapitull për zonën e Bregdetit Jugor dhe një për Gjirin e Vlorës, si edhe një kapitull për fshatrat e luginave të Dropullit dhe të Vurgut të Delvinës. E, duke qenë se gjatë kapitujve të ndryshëm të kësaj vepre janë bërë krahasime edhe me gjuhën e mesapëve, u pa e nevojshme që në fund të botohet, si shtojcë, edhe kapitulli kushtuar gjuhës së asaj popullsie të lashtë të Italisë Juglindore

Pra, temat e botuara në këtë vepër kanë si bosht kryesor të ashtuquajturin Epir gjatë shekujve, duke nisur nga koha e pellazgëve e deri në kohët e reja. Duke qenë se për çështjet e trajtuara janë botuar shumë shkrime me qëndrime të ndryshme nga autorë të ndryshëm, është parë e nevojshme që të merren në shqyrtim ato të

autorëve më të njohur, veprat e të cilëve janë përfshirë edhe në *Bibliografinë* në fillim të këtij botimi. Gjithsesi, edhe kur autori i kësaj vepre ka mbajtur qëndrim kritik ndaj atyre shkrimeve, ai e vlerëson punën e autorëve të tyre si përpjekje për të hedhur dritë mbi disa nga problemet më të vështira dhe njëherazi më të rëndësishme të historisë së lashtë të Ballkanit. E këto përpjekje duhen vazhduar, por natyrisht duke mos u nisur nga paragjyqime të paargumentuara shkencërisht.

Autori

Pasqyra e lëndës

Dy fjalë	3
Bibliografi e përgjithshme	14
<i>Kreu i parë</i>	
<i>Pellazgët, etruskët dhe shqiptarët</i>	26
• Mendimet e disa autorëve të vjetër dhe më të rinj për pellazgët dhe për Orakullin e Dodonës (§ 1).....	26
Popujt paraindoeuropeanë në Gadishullin Ballkanik (§§ 2-4).....	27
• Pellazgët sipas autorëve të vjetër grekë (§§ 5-6).....	29
Georgievi dhe van Windkensi për pellazgët (§§ 7).....	30
• Gjuha e pellazgëve sipas van Windekensit (§ 8).....	32
Mbishkrimi i Lemnos (§ 9).....	33
• Shtrirja tokësore e pellazgëve (§§ 10-11).....	34
Popullimi i hershëm i trevave të banuara sot nga shqiptarët (§§ 12-15).....	35
Problemi i lidhjeve midis pellazgëve dhe shqiptarëve sipas Hahn-it dhe disa autorëve të tjerë të huaj (§ 16).....	38
I njëjti problem vështruar nga Nikollë Keta, Sami Frashëri, Spiro Konda, Dh. Pilika etj. (§§ 17-18).....	39
Shpjegimet e Spiro Kondës për emrin e <i>Athinës</i> dhe emrat e disa perëndive si <i>Zeusi</i> , <i>Demetra</i> , <i>Afrodita</i> etj. dhe vërejtjet përkatëse (§§ 18-22).....	40
Lidhjet e supozuara midis pellazgëve dhe etruskëve (§ 23).....	45
Origjina e etruskëve dhe e gjuhës së tyre sipas Pallottino-s dhe Steinbauer-it (§§ 24-25).....	46
Orvatjet për të shpjeguar mbishkrimet etruske me anë të shqipes nga Majani, N. Vlora etj. (§§ 26-27).....	48

Disa përfudime të përgjithshme (§ 28).....	50
<i>Kreu i dytë</i>	
<i>Gjuha amtare e të ashtuquajturit Epir gjatë shekujve</i>	52
<i>I. Hyrje</i>	
Shtirja hapësinore e Epirit dhe fiset e tij kryesore në lashtësi (§ 1).....	52
Burimi i emrit <i>Epir</i> dhe përdorimi i tij kryesisht nga grekët në një periudhë të caktuar historike. Përdorimi i tij nga Barleci, Frang Bardhi etj. Mendimi i Hammond-it për këtë çështje (§§ 2-3).....	54
<i>II. Gjuha amtare e të ashtuquajturit Epir në lashtësi</i>	
Mendimet e Hahn-it, Kretschmer-it, Çabejt, Métais-it etj., si edhe të disa autorëve grekë (§ 4).....	56
Dallimi midis gjuhës së mbishkrimeve dhe gjuhës amtare popullore (§ 5).....	58
Cilësimi i banorëve të Epirit si “barbarë” nga autorët e vjetër grekë dhe kuptimi i termit “barbar”.....	59
Argumentet për origjinën greke të epirotëve dhe vërejtjet përkatëse (§§ 6-7).....	59
Vërejtje për emrat e disa perëndive të grekëve të vjetër (§ 8).....	63
Monumentet e kulturës dhe gjuha amtare në Epirin e lashtë (§ 9).....	63
Vërejtje rreth mendimit të Weigand-it për origjinën trake të shqiptarëve (§§ 10-11).....	65
Ndikimi i kulturës greke (§ 12).....	67
Vërejtje për mendimin mbi gjuhën greke të Epirit të lashtë dhe mendimi i Hammond-it (§ 13).....	68
A ka zëvendësuar gjuha shqipe greqishten në Epir? (§ 14).....	68
<i>III. Epiri në Perandorinë Romake dhe Bizantine</i>	
Pushtimet romake në Ballkan dhe në Epir (§ 15).....	70
Zëvendësimi i latinishtes nga greqishtja në Perandorinë Bizantine (§ 16).....	71
Cila ka qenë gjuha amtare në Epir gjatë mesjetës? (§ 17).....	71
Huazimet e vjetra greke dhe latine me karakter mbarë shqiptar (§ 18).....	72
A ka qenë popullsia shqipfolëse e Epirit e ardhur?.....	74

Vërejtje për mendimin e D. Nicol-it mbi shtegtimet e arbëreshëve gjatë shekullit XIV (§§ 19-23).....	74
Ndikimi grek mbi popullsinë më jugore të Epirit (§ 24).....	78
<i>IV Epiri pas pushtimit osman</i>	78
Gjendja etnike e Epirit sipas defterëve osmanë të popullsisë (§ 25).....	78
Emrat tipikë shqiptarë <i>Lekë, Gjon, Gjini</i> etj. në Epir sipas defterëve osmanë (§§ 26-27).....	80
Emri mbarëshqiptar <i>Gjon</i> në viset e Epirit jugor (§ 28).....	82
Karakteri mbarëshqiptar i emrit <i>Gjin</i> dhe prania e tij në viset e Epirit Jugor (§§ 29-30).....	84
Rreth përhapjes së emrit <i>Gjergj</i> (§ 31).....	87
Rreth përhapjes së emrave <i>Pal e Pjetër</i> (§ 32).....	87
Emra të tjerë tipikë shqiptarë (si <i>Bardhi, Dreri</i> etj.), si edhe emra me tinguj që i mungojnë greqishtes në viset jugore të Epirit (§§ 33-34).....	89
Rreth emrit të (N)artës në Epirin Jugor (§ 35).....	90
Ndikimi grek në onomastikën e Epirit (§ 36).....	91
Disa përfundime kryesore mbi gjendjen etnike të Epirit në lashtësi, mesjetë dhe sot (§ 37).....	92
<i>Kreu i tretë</i>	
“Kolonitë” greke, romake dhe romane në brigjet e Jonit dhe të Adriatikut	95
“Kolonitë” greke dhe romake në brigjet e Jonit dhe të Adriatikut dhe roli i tyre në përhapjen e greqishtes, përkatësisht të latinishtes (§§ 1-2).....	95
Lidhja e ndikimit grek mbi stërgjyshërit e shqiptarëve me problemin e prejardhjes së tyre (§ 3).....	99
Në ç’përmasa ka vazhduar ndikimi i gjuhës dhe i kulturës greke gjatë mesjetës në viset e banuara nga shqiptarët? (§§ 4-5).....	100
Çështja e emrave <i>Epidamnos</i> dhe <i>Dyrrhachium</i> në lashtësi (§ 7).....	103
Mosromanizimi i viseve fshatare (§ 8).....	104

Grupet romane endacake dhe emërtimi i tyre: <i>arumunë, vlllehë, çobanë</i> (§§ 9-10).....	105
Sa ka qenë dhe sa është numri i përgjithshëm i arumunëve në Shqipëri? (§ 11).....	107

Kreu i katërt.

<i>Romanizimi në Europën Juglindore - kohëzgjatja, përmasat dhe pasojat</i>	109
Dy fjalë për përbërjen etnike të Ballkanit në prag të pushtimeve romake (§ 1).....	109
Gjurmë të popujve të ndryshëm indoeuropianë në Ballkan, të ardhur gjatë shekujve të mëparshëm (§ 2).....	110
Pushtimi romak i Ballkanit (§ 3).....	110
Me ç'popuj erdhën në kontakt romakët në Ballkan (§ 4)?.....	111
Romanizimi i Dalmacisë (§ 5).....	111
Romanizimi i Dakisë dhe faktorët që e mundësuan këtë (§ 6).....	112
Ku është ngjizur etnosi rumun (§ 7)?.....	113
Arumunët dhe origjina e tyre (§ 8).....	114
Ngadalësimi i procesit të romanizimit pas ndarjes së Perandorisë Romake në vitin 395 (§ 9).....	115
Mosromanizimi i grekëve dhe i shqiptarëve (§ 10).....	116
Mendimet e Thunmanit, Hamp-it etj. mbi praninë parasllave të shqiptarëve në trojet e tyre (§§ 11-13).....	117
Huazimet e vjetra latine të shqipes dhe karakteri i tyre arkaik si edhe huazimet nga greqishtja e vjetër si dëshmi e autoktonisë së shqiptarëve (§§ 14-15).....	119
Faktorët kryesorë që penguan romanizimin e plotë të stërgjyshërve të shqiptarëve (§§ 16-18).....	121
Rigjallërimi i etnosit arbëresh pas ndarjes së Perandorisë Romake në vitin 395 (§§ 19-20).....	123
Gjurmët e sundimit romak në gjuhën shqipe (§ 21).....	124
Gjurmët e sundimit romak në greqishte (§ 22).....	125
Përfundime rreth pasojave të sundimit romak në Ballkan (§ 23).....	125